

УДК 347.44

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.38>

Юрій Іванович Чалий,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,

e-mail: ychalyub6@gmail.com

РЕЖИМИ ДИСПОЗИТИВНОСТІ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН¹

Зроблено висновок про необхідність подальшої диференціації режимів диспозитивності в регулюванні договірних відносин. Найвищий ступінь диспозитивності має проявлятися у правовому регулюванні договірних відносин за участі підприємців, найнижчий – у договірних зв'язках, де сторонами є підприємці та споживачі. Середнє положення за інтенсивністю прояву диспозитивних положень законодавства має посідати режим упорядкування договірних відносин, що виникають між фізичними особами-непідприємцями, а також між фізичними особами-непідприємцями та юридичними особами-непідприємцями.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, режими диспозитивності впорядкування договірних відносин, диспозитивні норми, імперативні норми, свобода договору, обмеження свободи договору.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Договір може бути ефективним засобом приватноправового впорядкування соціальних відносин лише тоді, коли його укладення спирається на свободу. Водночас вимоги справедливості диктують застосовувати свободу договору диференційовано, тобто шляхом закріплення в законодавстві різних обсягів такої свободи з урахуванням особливостей суб'єктного складу договірних відносин, їх змісту, мети укладення договорів та інших юридично значущих обставин. Аналіз положень договірного права, сформульованих в актах цивільного законодавства України, показує, що подібна диференціація існує, але вона не достатньо структурована. Зокрема, Цивільний

---

¹ Для цієї статті рівнозначною була б назва «Режими імперативності у правовому регулюванні договірних відносин», оскільки ступінь диспозитивності режиму (як і ступінь його імперативності) визначається через кількісне співвідношення диспозитивних та імперативних норм законодавства в регулюванні цих відносин.

кодекс України (далі – ЦК України) зазвичай впорядковує договірні відносини доволі універсально. Одним із небагатьох винятків із цього узагальнення є розроблений правовий режим охорони прав (інтересів) споживачів, де свобода договору цілеспрямовано обмежується законодавцем в інтересах слабких сторін договірних відносин, якими є споживачі. Регулювання договірних відносин за участі інших суб'єктів права не має явно вираженої диференціації в застосуванні диспозитивності. Ця обставина і є тією проблематикою, що спонукає звернутися до виконання цього публікаційного матеріалу.

Стан дослідження проблеми

Диспозитивність як метод упорядкування договірних відносин є доволі дослідженою. Серед робіт, присвячених означеній тематиці, можна назвати наукові статті В. Васильєва, О. Печеного, С. Погрібного, О. Кухарева, Я. Романюка [1; 2; 3; 4; 5]. Водночас ці автори не ставили перед собою мету досліджувати різні режими диспозитивності в упорядкуванні договірних відносин. Однією з перших робіт із цієї тематики стала публікація Д. Степанова, який запропонував провести градацію в режимах диспозитивного врегулювання договірних відносин залежно від їх суб'єктного складу [6, с. 42–46]. У подальшій розробці цієї ідеї ми відштовхуємося від названої роботи Д. Степанова як від прототипної.

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є обґрунтування проведення подальшої диференціації режимів диспозитивності у правовому регулюванні договірних відносин. Досягнення означеної мети реалізується шляхом аналізу відповідних норм чинного цивільного законодавства України, судової практики та положень цивілістичної доктрини, що є завданням цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Більш ніж дев'ятнадцятирічна практика застосування норм ЦК України є періодом еволюційних змін у поглядах цивілістів не лише щодо того, як дійсно працюють певні правові інститути в нових економіко-соціальних умовах, а й як вони мають працювати. Зокрема, це стосується розуміння ролі диспозитивності в регулюванні договірних відносин.

Однією з основних тем, що обговорювалися цивілістами протягом останніх 10 років минулого та на початку цього століття, були проблеми установалення якомога широкій договірній свободі для суб'єктів нових економічних відносин, оскільки без такої свободи існування вільного ринку було б неможливим. У Цивільному кодексі України закріпилися принцип свободи договору та презумпція диспозитивності норм договірного права. Із цього приводу було проведено декілька

наукових досліджень, висновками яких стало доволі розширене розуміння принципу свободи договору.

Із плином часу напрям динаміки цивілістичної думки був дещо скоригований у бік обережного ставлення до принципу свободи договору, адже його абсолютизація, як стало зрозуміло, є не менш шкідливою, як і недооцінка. Тепер очевидним є той факт, що для виваженого впорядкування договірних відносин вимагається застосовувати диференційований підхід у визначенні співвідношення диспозитивних та імперативних норм законодавства, враховуючи специфіку суб'єктного складу договірних відносин, їхнього змісту, політико-правових цілей врегулювання таких відносин та інші фактори.

Зауважимо, що, говорячи про необхідність застосування імперативної та диспозитивної методології впорядкування договірних відносин, ми свідомо не використовуємо слово «баланс», оскільки цей термін указує на рівність певних величин, а в регулюванні договірних відносин найчастіше буде спостерігатися дисбаланс між названими юридико-технічними прийомами. Крім того, відсутність чітких критеріїв визначення необхідного й достатнього обсягу диспозитивних та імперативних норм для адекватного впорядкування тих чи інших договірних відносин не дозволяє з цього приводу оперувати кількісними показниками. Як відомо, право взагалі та цивільне зокрема не піддається числовим вимірам, за допомогою чого можна було б установити істинність правових суджень, вивірити «правильність» певних норм, а також установити їх необхідну кількість. Водночас у визначенні того чи іншого правового режиму допустимо застосовувати категорії, що вказували б на відносну інтенсивність його прояву. Так, щодо ступенів інтенсивності режимів диспозитивності (чи, навпаки, імперативності) у регулюванні договірних відносин можна оперувати поняттями «більше» та «менше». При цьому межа в означених режимах є доволі гнучкою: вона не може бути закріплена в законодавстві жорстко та підлягає корекції правозастосовною практикою.

Повертаючись до тези про необхідність визначення диференційованих режимів диспозитивності в регулюванні різних видів договірних відносин, зауважимо, що в договірних відносинах, які виникають між підприємцями (умовно позначимо цей правовий зв'язок «підприємець – підприємець»), ступінь свободи, а отже, і режим диспозитивності має бути найвищим. І навпаки, договірні зв'язки за участі підприємців і споживачів (зв'язок «підприємець – споживач») мають визначатися (і практично визначаються) найнижчим ступенем договірної свободи (режиму диспозитивності). Проміжне місце мають посідати режими впорядкування договірних відносин «фізична особа-непідприємець – фізична особа-непідприємець» і «фізична особа-непідприємець – юридична особа-непідприємець» [6, с. 42–46].

Розглянемо окремо режими диспозитивності щодо кожного зі згаданих вище договірних зв'язків. Важливими моментами при такому розгляді є не лише констатація певного ступеня інтенсивності прояву диспозитивних (чи, навпаки, імперативних) норм для впорядкування кожного розглядуваного виду договірних відносин, а й правове обґрунтування цих режимів. Також слід наголосити, що жоден із названих режимів не характеризується абсолютністю прояву диспозитивності. Це застереження стосується і цивільно-правового регулювання договірних відносин «підприємець – підприємець».

Договірний зв'язок «підприємець – підприємець» потребує максимального (ще раз наголосимо відносно максимального) прояву принципу свободи договору, тобто застосування якомога вищого ступеня диспозитивності норм законодавства, що регулюють ці відносини. Свобода договору щодо цього договірного зв'язку, безумовно, може та повинна обмежуватися, але як виняткова міра, зокрема з мотивів необхідності підтримання публічного порядку, моральності суспільства, стримування монополізму, захисту третіх осіб від прояву негативних зовнішніх ефектів, що виникають від певних видів економічної діяльності. Інколи вона може обмежуватися навіть в інтересах окремих осіб шляхом здійснення судового контролю¹.

---

¹ Останнім часом вітчизняні суди, сприйнявши досвід правозастосовної практики західних країн, використовують специфічний прийом тлумачення договірних умов, які мають маловизначений (спірний) зміст. За наслідками застосування подібного тлумачення всі невідгоди, що випливають із неясної умови, покладаються на сторону, яка запропонувала таку умову при укладенні договору (невипадково цей прийом тлумачення позначається словосполученням *contra proferentem* – проти того, хто пропонує). Означений спосіб судового тлумачення умов договору покликаний обмежувати недобросовісних контрагентів щодо можливості латентного нав'язування іншій стороні невігідних для неї договірних умов. Окремо слід наголосити, що *contra proferentem* застосовується не лише в спорах між «нерівними» сторонами договорів (наприклад, за участі підприємців і споживачів), а й у відносинах «підприємець – підприємець» (див.: Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду від 18.04.2018 : справа № 753/11000/14-ц, провадження № 61-11сво17 // LIGA 360 : сайт. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/73500675?_ga=2.225090521.2131481694.1682326453-1855294735.1677658301 (дата звернення: 01.05.2023); Постанова Верховного Суду від 05.10.2022 : справа № 352/1950/15-ц, провадження № 61-2973св22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106660077> (дата звернення: 01.05.2023); Римські максими мають важливе значення в сучасному цивільному обороті – Василь Крат // Судова влада України : офіц. сайт. 08.07.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1293781> (дата звернення: 01.05.2023); Крат В. І. Трохи про приватне право в судовій

Якими ж аргументами визначається необхідність застосування відносно високого рівня диспозитивності в регулюванні договірних відносин за участі підприємців? Ці аргументи лежать у площині з'ясування природи самих підприємницьких відносин, що у ст. 42 Господарського кодексу України позначені терміном «підприємництво». Серед ознак підприємництва згадана норма називає самостійність, ініціативність, систематичність, ризикованість поведінки підприємців та її спрямованість на «досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку».

Очевидно, що без вільного вибору контрагентів за договором, без свободи вибору видів договорів як передбачених чинним законодавством, так і названих ним, без доволі вільного формулювання умов підприємницьких угод, а також оперативності укладення та виконання договорів у підприємницькій діяльності не досягти достатньої результативності¹. З огляду на це підприємці у своїй діяльності принципово не можуть обмежуватися вичерпним переліком правових форм договорів, закріплених у законодавстві; їм має надаватися можливість конструювання будь-яких моделей договорів, але за умови, що такі моделі не будуть суперечити визначеним у законодавстві імперативним заборонам. Укладення договорів має бути максимально спрощене, тобто позбавлене невиправданих формальностей.

Підприємницька діяльність не потребує підвищеної уваги держави щодо встановлення режиму охорони інтересів суб'єктів цієї діяльності від вчинення ними помилкових правових дій, оскільки

практиці 2022 (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік). Київ, 2022. 444 с.; Сисуєв С. Щодо принципу *Contra Proferentem* у новому Цивільному кодексі України // Юридична газета online : сайт. 01.02.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/shchodo-principu-contra-proferentem-u-novomu-civilnomu-kodeksi-ukrayini.html> (дата звернення: 01.05.2023); Процьків Н., Никифорок В. Використання принципу *contra proferentem* у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 50–53. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.08>; Карапетов А. Г. *Contra proferentem* как метод толкования договора. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2013. № 7. С. 6–30). Таким чином, *contra proferentem* являє собою спосіб судового нагляду за свободою договору, застосування якого дозволяє обмежувати таку свободу з метою локалізації зловживань, що чиняться недобросовісними учасниками договірних відносин.

¹ У результативності підприємницької діяльності зацікавлені не тільки підприємці, а й суспільство в цілому. І справа тут не лише в очікуваннях щодо поповнення публічних бюджетів за рахунок податків чи інших обов'язкових зборів від такої діяльності, а й у структуруванні ринку споживання, розвитку асортименту товарів (результатів робіт, послуг), підвищенні якості товарів, розширенні зайнятості населення тощо.

ініціативність і систематичність подібної діяльності презюмує наявність у підприємців необхідних юридико-практичних знань¹. Цією обставиною додатково обґрунтовується необхідність надання підприємцям широкої свободи у визначенні ними варіантів юридично значущої поведінки, зокрема й щодо вибору правових форм договорів, формулювання умов договорів, порядку виконання та способів забезпечення належного виконання договорів тощо. Ризик правових помилок із боку підприємців, звичайно, завжди є, але з огляду на їхню професійну підготовленість він мінімізується. Крім того, без ризику успішне підприємництво не здійснюється. Ризикованість, як це впливає з легального визначення підприємництва, є його природною властивістю. Вказані аргументи відкидають потребу встановлення державою підвищеної правової охорони підприємництва від юридичних помилок, що їх можуть припуститися суб'єкти цієї діяльності.

Нагальною потребою для підприємництва є не створення режиму політико-правового патерналізму, а забезпечення юрисдикцією держави стабільності майнового обігу. На рівні законодавчого впорядкування договірних відносин ця гарантія реалізується через дію принципу обов'язковості договору: договір є обов'язковим для виконання сторонами (ст. 629 ЦК України). Водночас дієвість зазначеної гарантії залежить не лише від її законодавчої констатації, а й від формування усталеної судової практики відповідного спрямування. Саме щодо ефективності прояву останнього чинника в Україні спостерігаються певні проблеми.

Суди нерідко демонструють «звинувачувальний» підхід до оцінки дійсності договорів, вишукуючи невідповідності у факті укладання підприємницьких договорів вимогам законодавства навіть там, де ці вимоги є сумнівно імперативними [7]. Зрозуміло, що в цьому разі не йдеться про цілеспрямовану «атаку» судів на підприємницькі договори. Причиною такого явища є певні невирішені проблеми розпізнання диспозитивної чи, навпаки, імперативної природи норм, закріплених у цивільному законодавстві, що регулюють договірні відносини [2; 7]. Інколи створюється враження, що судді при ухваленні рішень у спорах про недійсність договорів можуть розпізнавати диспозитивність правової норми тільки через наявність у ній відомого припису «якщо інше не встановлено договором» (або іншого близького за формою та змістом вислову). Але ж далеко не кожна диспозитивна норма чинного цивільного законодавства забезпечена

---

¹ Підприємці доволі часто отримують юридичні, економічні чи інші консультації на підставі укладених ними відповідних договорів або шляхом створення та функціонування у структурі своєї організації (якщо йдеться про діяльність підприємця – юридичної особи) спеціальних служб.

подібним висловом. У Цивільному кодексі України та інших актах цивільного законодавства багато норм, які не містять згаданого припису, але вони мають кваліфікуватися диспозитивними, спираючись на доволі уважний аналіз суб'єктного складу договірних відносин, їх змісту, цілей, що переслідуються сторонами при укладенні та виконанні договору, а також інших обставин, які можуть істотно вплинути на остаточну оцінку подібних норм. Натомість суди нерідко виходять із необґрунтованого презумування імперативності подібних норм, що призводить до помилкового ухвалення рішень про визнання договорів недійсними. Цим користуються недобросовісні контрагенти за підприємницькими договорами, вчиняючи позови про визнання правочинів недійсними з метою безпідставно уникнути відповідальності за невиконання своїх договірних обов'язків. Отже, судову практику зараз необхідно коригувати в бік підвищення юрисдикційних гарантій стабільності виконання договорів, які укладаються підприємцями, що, як наслідок, визначатиме стабільність майнового обігу.

Договірні відносини «підприємець – споживач», як відомо, характеризуються нерівністю переддоговірних та договірних можливостей сторін. Для підприємців їхня поведінка, з якої випливає потреба укладення споживчих договорів, є професійно систематичною; вони є спеціалістами у цій діяльності, зокрема й щодо її юридичного оформлення (про це йшлося вище). Масовість збуту підприємцями своєї продукції диктує необхідність попередньої розробки формулярів або інших стандартних форм договорів (ст. 634 ЦК України), що здійснюється ними без участі їх контрагентів-споживачів. Одностороння розробка підприємцями умов майбутніх договорів, їхня вища обізнаність у юридичних тонкощах укладення та виконання споживчих договорів створюють для них очевидні переваги, якщо порівняти з можливостями споживачів. Описаний вище дисбаланс можливостей сторін договірних відносин «підприємець – споживач» вимагає відповідної реакції держави з огляду на дію принципу справедливості.

Саме в договірному зв'язку «підприємець – споживач» максимально проявляється (має проявлятися) політика правового патерналізму щодо охорони та захисту прав (інтересів) споживачів як менш захищених учасників договірних правовідносин.

Необхідність обмеження свободи договору в договірному зв'язку «підприємець – споживач» усвідомлювалася правниками ще до того, як вони особисто отримали негативний досвід становлення ринкової економіки в Україні, а точніше досвід «диких» проявів капіталістичних економічних відносин, що народжувалися на початку 90-х років минулого століття. На це вказують факти ухвалення ще у травні 1991 року Закону України «Про захист прав споживачів» (тепер цей

Закон діє в редакції від 19 листопада 2022 року)¹, а також положення, що обмежують свободу договору, закріплені у Проекті ЦК України від 25 серпня 1996 року². Отже, більшість чинних натепер нормативних заборон, що обмежують свободу договору в інтересах споживачів, виникли *a priori*, у буквальному значенні – до досвіду. Утім, слід уточнити, що цим досвідом тоді була не українська економіко-правова практика, а відповідні узагальнення інших країн, які пережили вказані негативні прояви ранише за Україну.

Таким чином, у правовому регулюванні договірних відносин «підприємець – споживач» диспозитивність застосовується, так би мовити, у мінімальних дозах. З метою реалізації цього правового режиму законодавець імперативно визначає умови договорів, щодо яких сторони обов'язково мають досягти домовленості; нормативно закріплює примірні (зразкові, типові) договори; покладає на підприємців переддоговірні обов'язки щодо повного інформування споживачів про властивості продуктів (особливо про неявні властивості продуктів), що пропонуються споживачам до продажу³; закріплює загальні заборони щодо несправедливих умов договорів; надає споживачам певні гарантії щодо укладення договорів (частини 2–6 ст. 633 ЦК України); дозволяє споживачам змінювати або розривати договори з мотивів, описаних у ч. 2 ст. 634 ЦК України, тощо.

Реалізація зазначених гарантій має піддаватися цілеспрямованому судовому контролю.

Якщо порівняти з режимами, що розглядалися вище, правовий режим регулювання договірних відносин за участі фізичних осіб-підприємців (зв'язок «фізична особа-непідприємець – фізична особа-підприємець») за ступенем інтенсивності прояву диспозитивності

---

¹ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 01.05.2023).

² У Проекті ЦК України згаданими обмежувальними нормами були положення: абз. 2 ч. 2 ст. 6; ст. 659; ст. 662; статті 665–666; ч. 4 ст. 728; ст. 730; ст. 799; ч. 2 ст. 830 та ін. Усі ці норми відображені в чинному ЦК України, але з іншою нумерацією статей. Окрім того, межами свободи договору є імперативні вимоги як Проекту, так і чинного ЦК України, що встановлюють у деяких випадках обов'язковість укладення договору, визначають форму, суб'єктний склад, зміст договорів, а також вказують на необхідність урахування вимог справедливості, добросовісності, розумності та засад моральності суспільства тощо (див: Проект Цивільного кодексу України : від 25.08.1996. *Українське право*. 1996. Число 2 (спецвип.). С. 32–523).

³ У цьому разі слова «продукт» та «продаж» розуміються в широкому контексті, тобто це можуть бути випадки як дійсного продажу товарів, так і виконання робіт чи надання послуг.

посідає середнє положення. На перший погляд, до цих договірних відносин мав би застосовуватися режим диспозитивності, наближений до того, що застосовується в регулюванні договірних відносин «підприємець – підприємець». Але таке первісне враження, на наш погляд, може спростовуватися такими запереченнями.

Дійсно, договірні відносини «фізична особа-непідприємець – фізична особа-непідприємець» загалом характеризуються рівністю переддоговірних і договірних можливостей сторін, оскільки кожна з таких сторін не має тих номінальних економіко-правових переваг одна перед одною, які мають підприємці в розглядуваному вище зв'язку «підприємець – споживач». Водночас фізичні особи-непідприємці загалом є малообізнаними в юридичних тонкощах укладання та виконання договорів, що створює підґрунтя для юридичних помилок, яких вони можуть припуститися, а також для зловживань з боку недобросовісних контрагентів за договорами. Для забезпечення цієї категорії суб'єктів цивільного права від вказаних негативних проявів вимагається застосування спеціального правового режиму, за яким свобода договору звужувалася, якщо порівняти з режимом правового регулювання договірних відносин «підприємець – підприємець», але була більш широкою, якщо таку свободу порівнювати з режимом упорядкуванням договірних відносин «підприємець – споживач». Подібний режим також є проявом політико-правового патерналізму (як це здійснюється в регулюванні договірних відносин «підприємець – споживач»), але його запровадження мотивується вже не потребою захисту слабкої сторони договору, а необхідністю здійснення підвищеного контролю з боку держави за можливою нерозумною (помилковою) поведінкою учасників договірних відносин.

У загальному вигляді режим упорядкування договірних відносин «фізична особа-непідприємець – фізична особа-непідприємець» реалізується (має реалізовуватися) шляхом формулювання в законодавстві відносно більшої кількості імперативних норм, що стосуються визначення порядку укладення та виконання договорів, а також здійснення підвищеного нотаріального та судового контролів за укладенням цими суб'єктами договорів. Якщо говорити із цього приводу більш розгорнуто, то цивільно-правовими проявами патерналістського режиму в цьому разі є: 1) встановлення відносно меншої кількості правових форм договорів, що можуть укладатися громадянами¹; 2) визначення в законодавстві умов, обов'язкових для

---

¹ Потреби фізичних осіб-непідприємців можуть бути задоволені обмеженою кількістю правових форм договорів, що юридично опосередковують доступ цих осіб до певних економічних чи інших соціальних благ. Такі правові форми функціонують у майже незмінному вигляді десятиліттями, а тому

укладення договорів; 3) закріплення загальної заборони щодо несправедливих умов договорів; 4) встановлення більш широкого переліку договорів, що підлягають нотаріальному посвідченню; 5) запровадження судового контролю за додержанням сторонами вимог законодавства щодо чинності договорів-правочинів та ін.

Водночас фізичним особам-непідприємцям не слід законодавчо обмежувати свободу щодо самої можливості укладати договори, а також обирати контрагентів за договорами (ч. 1 ст. 627 ЦК України). Що стосується їх можливостей вільно моделювати правові форми договорів, а також визначати умови договорів (частини 1–3 ст. 6, ч. 1 ст. 627 ЦК України), які ними укладаються, то така свобода, як зазначалося вище, має бути дещо звужена через потребу запровадження в інтересах цих суб'єктів описаного вище охоронного правового режиму.

Схожий режим може застосовуватися до правового регулювання договірних відносин «фізичні особи-непідприємці – юридичні особи-непідприємці».

Висновки

Описані вище режими диспозитивності впорядкування договірних відносин не є абсолютно новими ні для законодавця, ні для представників цивілістичної доктрини. Такі режими певною мірою реалізовані в ЦК України та інших актах цивільного законодавства. Найбільш послідовно та поглиблено зазнав свого втілення режим охорони та захисту прав (інтересів) споживачів як номінально менш захищених сторін договірної зв'язку «підприємець – споживач». Меншою мірою це торкнулося регулювання договірних відносин «підприємець – підприємець», «фізична особа-непідприємець – фізична особа-непідприємець», «фізична особа-непідприємець – юридична особа-непідприємець».

Цивільний кодекс України із цього приводу демонструє здебільшого універсальні підходи: у ньому зазвичай не знайти доволі чітких відмінностей у режимах регулювання договірних відносин «підприємець – підприємець», «фізична особа-непідприємець – фізична особа-непідприємець», «фізична особа-непідприємець – юридична особа-непідприємець». Деякий час відсутність відчутної градації в порівнюваних правових режимах упорядкування різних видів договірних відносин, напевно, ще буде сприйматися майже нормою, але, як нам видається, цивілістичній науці та юридичній практиці в

надавати свободу громадянам щодо вільного моделювання правових форм договорів, що можуть укладатися ними, немає особливої потреби. Більшим благом для громадян є правова стабільність і правова визначеність договірних прав, ніж диспозитивна можливість корегування норм про договори.

недалекій перспективі доведеться усвідомити потребу більш структурованого та поглибленого диференціювання режимів диспозитивності впорядкування договірних відносин.

Позиція, висловлена в цій публікації, не може бути практично реалізована на підставі тих тезисних положень, які наведені вище. Спершу вони мають пройти наукове опрацювання, щоб ними можна було практично скористатися. Із цього приводу необхідно провести відповідні більш ґрунтовні дослідження. Водночас деякі положення вже тепер можуть втілюватися в судову практику. Серед них, зокрема, положення щодо необхідності підвищення цілеспрямованого судового контролю за стабільністю договірної практики насамперед у сфері підприємництва. Такому ж контролю мають піддаватися договори, які укладаються фізичними особами-непідприємцями між собою, щодо усунення припущених ними юридичних помилок та ін.

На завершення ще раз зауважимо, що межа між «більше» та «менше» у визначенні режимів диспозитивності впорядкування договірних відносин не може бути закріплена в законодавстві раз і назавжди в певному сталому стані, вона має перманентно коригуватися правозастосовною практикою, що покладає на суддів високу соціально-правову місію.

Список бібліографічних посилань: 1. Васильєв В. Диспозитивність та імперативність норм цивільного права в контексті визначення меж саморегулювання цивільних відносин: змістовно-методологічний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6, т. 1. С. 87–91. 2. Печений О. Стаття 6 Цивільного кодексу України: спроба доктринального тлумачення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 120–135. 3. Погрібний С. Імперативні та диспозитивні норми та їх роль у регулюванні цивільних відносин. *Українські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 138–151. 4. Кухарєв О. Диспозитивність як базова категорія приватного права. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 67–73. 5. Романюк Я. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 138–151. 6. Степанов Д. І. Диспозитивність норм договорного права. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2013. № 5. С. 6–59. 7. Сисуєв С. Презумпція диспозитивності норм договорного права в новому ЦК України // Юридична газета online : сайт. 10.12.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/prezumpciya-dispozitivnosti-norm-dogovirnogo-prava-v-novomu-ck-ukrayini.html> (дата звернення: 01.05.2023).

Надійшла до редколегії 02.05.2023

Прийнята до опублікування 10.06.2023

Chalyi Yu. I. Regimes of dispositivity in the legal regulation of contractual relations

It has been concluded that there is a need for further differentiation of the dispositivity regimes in the regulation of contractual relations. The contractual relationship "entrepreneur - entrepreneur" requires the highest possible degree of discretionary provisions of the legislation governing these relations, but the freedom of contract in such relations may be limited based on the need to maintain public order, public morality, restrain monopoly, protect third parties from negative externalities arising from certain types of economic activity.

In the legal regulation of contractual relations between entrepreneurs and consumers, discretion should be applied to a relatively minimal extent. In this regard, the legislator imperatively determines the terms of contracts on which the parties must reach an agreement; regulates sample (exemplary, typical) contracts; imposes pre-contractual obligations on entrepreneurs to fully inform consumers about the properties of products offered for sale; establishes general prohibitions on unfair contractual terms; provides consumers with certain guarantees regarding the conclusion, amendment and termination of contracts, etc.

The regime of regulation of contractual relations involving individuals who are non-entrepreneurs occupies a middle position between the two above legal regimes and provides for: establishment of a relatively smaller number of legal forms of contracts that may be concluded by citizens; determination of conditions mandatory for the conclusion of contracts in the legislation; consolidation of a general prohibition on unfair contractual terms; establishment of a wider list of contracts subject to notarisation; introduction of judicial control over compliance by the parties with the requirements of the law regarding the validity of contracts, etc. Such a differentiated approach allows establishing the most equitable regime for regulating contractual relations.

The boundaries of these legal regimes are difficult to fix in legislation in a certain stable state, and must be constantly adjusted by law enforcement practice.

Key words: civil law contract, regimes of dispositivity of contractual relations, dispositive rules, imperative rules, freedom of contract, restriction of freedom of contract.

